

Suburbanizace a její společenské důsledky*

LUDEK SÝKORA**

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Suburbanisation and Its Social Consequences

Abstract: The article argues that suburbanisation is going to become an important part of research and the social agenda. First, suburbanisation is the most important process of urban change in the metropolitan regions of post-communist cities. Second, some forms of suburbanisation, specifically, sprawl-like developments, introduce certain negative economic, social, and environmental consequences. Therefore, it is necessary to investigate this process from the start, anticipate its long-term impacts, and attempt to influence it in the direction of attaining more sustainable metropolitan development. The paper defines suburbanisation and outlines its main conditions and consequences as evident from the examples of North America and Western Europe. Finally, it suggests some issues that should come to form a part of the research agenda on suburbanisation. *Sociologický časopis, 2003, Vol. 39, No. 2: 217–233*

Úvod: suburbanizace jako předmět výzkumné a společenské agendy

Přestože jsou města a sídelní struktury formovány a přetvářeny v dlouhodobé perspektivě [Musil 2001], jejich některé části mohou ve specifických obdobích procházet poměrně radikálními proměnami. V takové situaci se v současnosti nacházejí města v postkomunistických zemích. Změny se odehrávají zejména v těch částech měst, kde využívání prostoru člověkem není v souladu s novými společenskými podmínkami. Narušují se některé dříve zafixované typy lidských aktivit v určitých lokalitách a formuje se nový způsob organizace společnosti v prostoru. V případě postkomunistických transformací se mění zejména dvě části území metropolitních oblastí: centrum města a některé k němu přiléhající čtvrtě vnitřního města a rozsáhlá příměstská oblast.

Přestože v průběhu 90. let probíhaly největší změny funkčního využití, fyzické struktury i sociální skladby obyvatel v centrech měst [Matlovič a kol. 2002], oblastí největších transformací se v posledních několika letech stala příměstská zóna. Jde o mnohem rozsáhlejší oblast než centrum města a o dlouhodobější transforma-

* Příspěvek byl vypracován v rámci řešení výzkumného záměru „Geografická struktura a vývoj interakcí přírodního prostředí a společnosti“ MSM 113100007.

** Veškerou korespondenci zasílejte: Doc. RNDr. Luděk Sýkora, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: sykora@natur.cuni.cz, <http://natur.cuni.cz/~sykora/>

ci s významnými společenskými důsledky pro celé metropolitní území. Hlavním procesem měnícím příměstskou oblast je suburbanizace zahrnující bydlení, obchod, skladování, výrobu a další aktivity. I když je u nás suburbanizace teprve na svém začátku, zanechala již ve struktuře osídlení významné stopy [Létal a kol. 2001, Ouředníček 2001, Sýkora 2001, Horáková 2002, Muliček 2002, Ouředníček, Sýkora 2002, Perlín 2002]. Cílem tohoto článku je postihnout její hlavní obecné znaky a upozornit na některé nevratné změny, které přináší.

Je zajímavé sledovat, jak se prostorové rozmístění lidských aktivit přizpůsobuje novým společenským podmínkám. Mezi změnou společenských vztahů a proměnou prostorových struktur však neexistuje pouze jednosměrný vztah. Přeměněné prostorové struktury mohou významně ovlivnit charakteristiky místní společnosti i rozmanité stránky celospolečenského rozvoje. Vždyť společenské vztahy jsou strukturovány v čase a prostoru a společenské časoprostorové struktury jsou jak výsledkem lidských činností, tak zároveň i médiem nebo rámcem těchto aktivit [Giddens 1994].¹

Smyslem výzkumu suburbanizace není pouze poznat změny ve struktuře sídel a osídlení a vysvětlit jejich příčiny, ale také upozornit na zpětný vliv nově utvářeného urbanizovaného prostředí na společenský rozvoj. Důležitou výzkumnou agendou v dlouhodobější perspektivě by mělo být nejen pečlivé mapování probíhající suburbanizace, ale i sledování a důkladné vyhodnocování pozitivních i negativních důsledků tohoto procesu a navrhování konkrétních politik, programů a nástrojů, které by některé z negativních důsledků mírnily a popřípadě jim zamezily nebo stimulovaly alternativní cesty v rozvoji osídlení.

Struktura osídlení se vyznačuje vysokou setrvačností a výsledky procesu urbanizace přinášejí v podstatě nevratné změny ve využívání krajiny člověkem. Transformace existujících a vznik nových sídelních struktur vede k dlouhodobě prostorově ukotvenému rozmístění lidí a jejich aktivit v krajině. Suburbanizace a její důsledky mají v mnoha případech charakter nevratných nebo jen velmi těžko vratných změn, které mohou ovlivnit charakter společnosti na několik generací dopředu. Některé formy suburbanizace přinášejí neblahé důsledky. Možným negativním důsledkům je možné předcházet a hned od počátku omezovat nežádoucí formy rozvoje osídlení a naopak stimulovat a podporovat takové způsoby rozvoje osídlení a využívání krajiny, které jsou z ekonomického, sociálního a environmentálního hlediska udržitelnější. Proto je potřeba suburbanizaci věnovat pozornost již v počátcích a pokusit se o aktivní ovlivňování jejích forem s cílem zajistit udržitelný rozvoj městských aglomerací. Včasná prevence zaměřená na příčiny a mechanismy procesu suburbanizace je totiž méně nákladná a bolestivá než následné napravování nežádoucích důsledků [Sýkora 2001].

¹ Vztahům mezi sociálním a prostorovým se tradičně věnuje sociální ekologie [blíže viz Musil 1991 nebo Keller 1997]; novější vlnu zájmu pak vyvolaly diskuse mezi sociology a geografiy v 80. letech 20. století [např. Gregory a Urry 1985, Soja 1980, Thrift 1983], vyvolané snahou geografů o hledání vysvětlení prostorových procesů ve společenských vědách i důrazem tehdy populární Giddensovy teorie strukturace na časoprostorovost sociálního.

Předkládaný příspěvek je vstupní sondou do problematiky, která zatím pouze dílčím způsobem otevírá některé z obecných otázek. Jeho hlavními cíli jsou definice suburbanizace, diskuse některých úskalí vyplývajících z obvyklých způsobů empirických sledování suburbanizace, stručný přehled hlavních příčin a důsledků procesu a nastínění vybraných námětů pro výzkum sociálních důsledků suburbanizace.

Suburbanizace

Suburbanizací se zpravidla rozumí růst města prostorovým rozpináním do okolní venkovské a přírodní krajiny. Nejde však o každé rozšiřování zastavěného území, ale o takový rozvoj v okolí měst, který charakterizují přívlastky rozvolněný, rozptýlený či roztroušený. Suburbanizace je spojována s mnohem nižší hustotou osídlení, než existuje ve městě. Charakterizují ji samostatné nebo řadové, jedno až dvoupodlažní rodinné domky s vlastní zahradou, které obvykle vytvářejí sociálně homogenní rezidenční zóny, a také pásová komerční zástavba a průmyslové parky často lokalizované podle dálnic a dalších významných komunikačních os či v blízkosti jejich křižovek.

Suburbanizací se někdy rozumí vytváření suburbií, specifických typů sídel v zázemí měst. Ve Spojených státech se vytvářela zcela nová sídla, která narušila tradiční dichotomii mezi velkými městy a venkovskými farmami. V Evropě však díky dlouhodobě utvářené struktuře osídlení zpravidla zcela nová sídla nevznikají (výjimkou jsou některá nová města, např. Milton Keynes v Anglii nebo Lelystad v Nizozemsku) a k rozvoji dochází na okrajích stávajících malých měst nebo venkovských obcí v zázemí velkých metropolí. Nově vznikající příměstská zástavba však může dosáhnout takového rozsahu, kdy zcela pohltí a potlačí znaky původního osídlení a převažovat začnou charakteristiky nové. Ve Spojených státech je relativně snadné hledat spojení mezi suburbanizací a suburbii. V Evropě a České republice je situace složitější. Suburbanizace zpravidla nevede k vytváření nového typu sídel, ale transformuje ta existující. V našem sídelním kontextu tudíž nemá smysl hledat a definovat typické charakteristiky suburbia jakožto nového typu sídla vytvořeného suburbanizací. Na suburbanizaci je vhodnější nahlížet jako na proces, který vede k vytváření nových typů zástavby a využití území v rámci existujících sídelních struktur.

K suburbanizaci dochází příchodem nových lidských aktivit (bydlení, obchod, skladování, výroba) do lokalit ležících mimo kompaktní zástavbu města a přitom v rámci metropolitního území. Suburbanizací neutváří jen umístění člověka a jím vykonávaných činností, ale i výstavba objektů, ve kterých se lidské aktivity uskutečňují. Nemovitosti a lidi, kteří je využívají k rozmanitým účelům, nelze oddělit. Umístění nemovitostí vytváří předpoklad pro dlouhodobě prostorově ukotvené využívání krajiny člověkem. Nové aktivity zpravidla vznikají na dosud nezastavěných plochách (tzv. výstavbou na zelené louce), mohou však také využívat stávající objekty, a to obvykle po významných úpravách či celkové přestavbě. Vedle nově po-

stavených budov rodinných domků, skladů nebo nákupních center přispívají k suburbanizaci i významné rekonstrukce, které jsou zpravidla motivovány změnou funkčního využití (statek na hotel nebo školící středisko) nebo obyvatel (chátrající venkovský domek je přestavěn na luxusní rodinné sídlo). Při studiu suburbanizace je nezbytné věnovat patřičnou pozornost jak fyzické, tak sociální složce příměstského prostředí.

Ne každou lokalizaci nové aktivity v příměstské oblasti je možné považovat za suburbanizaci. Pokud se město (jádro metropolitní oblasti) v prostoru rozšiřuje jako jeden kompaktní celek postupným rozvojem na svých okrajích, jde spíše o pokračující urbanizaci. V případě, kdy dochází k rozvoji v územích, která jsou od dosud urbanizovaných zón prostorově oddělená, i když s městem funkčně spjatá silnými vazbami, hovoříme o suburbanizaci. V obou případech dochází k celkovému růstu a prostorovému rozšiřování města. Suburbanizace se přitom od urbanizace liší svojí prostorovou formou. Za suburbanizaci by měly být považovány výstavba a umísťování lidských aktivit v takových lokalitách, které jsou od kompaktního města separovány rozsáhlejšími neurbanizovanými prostory. Lokality vzniklé suburbanizací však postupem času mohou být pohlceny rozrůstajícím se kompaktním městem.

Suburbanizace může nabývat různých forem a vést k vytváření rozmanitých typů příměstských prostorů. Významnou stránkou je prostorová struktura rozmístění nové výstavby a na ni navazujících lidských aktivit. Příměstský rozvoj se může koncentrovat do několika hlavních urbanizačních areálů nebo zón, zpravidla v blízkosti existujících významných komunikačních os a současných center osídlení s dostatečnou skladbou a kapacitou základní občanské vybavenosti. Při vysokém absolutním růstu obyvatel a firem se v příměstské oblasti mohou vytvářet i „nová města“. Taková forma suburbanizace se vyskytuje v zemích se silným regionálním a územním plánováním, např. v Nizozemsku, Německu, Skandinávii nebo Velké Británii [Hall 1996]. Na druhé straně existuje forma extrémního geografického rozptýlení nové výstavby ve velkém množství lokalit, někdy umístěných ve volné krajině, aniž by přiléhaly ke stávajícím sídlům. Taková forma suburbanizace se často vyskytuje v metropolitních oblastech USA a je nazývána „sprawl“.

Sledování suburbanizace

Jak zachytit suburbanizaci a její rozmanité formy? Při empirickém výzkumu suburbanizace se uplatňují dva hlavní pohledy. První akcentuje změny v prostorovém rozmístění obyvatelstva a lidských aktivit v metropolitních oblastech na základě srovnávání jádrové oblasti a příměstské zóny [např. Van den Berg a kol. 1982, Champion 2001, v češtině viz např. Ouředníček 2000 a 2002]. Druhý pak využívá hodnocení vybraných charakteristik morfologické struktury metropolitních oblastí [např. Galster a kol. 2001]. První přístup se častěji používá v evropském kontextu a druhý dominuje ve Spojených státech. Oba přístupy využívají agregované údaje zachycující prostorovou strukturu metropolitní oblasti nebo její změny. Za suburbanizaci pak po-

važují určité změny v této struktuře nebo někdy i určitý typ prostorové struktury samotné. Oba postupy narážejí na některá úskalí, která je potřebné zohlednit při interpretaci výsledků empirických analýz.

V prvním případě jsou za suburbanizaci považovány takové změny v prostorovém rozmístění obyvatelstva (i dalších funkcí či aktivit) v metropolitní oblasti, kdy příměstská zóna roste zatímco jádro klesá. Podle Musila a kol. [1984: 33] je suburbanizace „fáze urbanizačního procesu, kdy stagnuje nebo ubývá počet obyvatel jádrového města, případně jeho centrální části, zatímco růst počtu obyvatel se největší měrou soustřeďuje v obcích příměstské zóny“. Lokalizace nových aktivit v příměstské zóně však může, ale nemusí, vést ke změnám v relaci mezi městem (jádem aglomerace) a zázemím. Jádro teoreticky může z hlediska počtu obyvatel nadále růst (např. konverzí původních průmyslových zón na bydlení), může růst i z hlediska koncentrace pracovních příležitostí nebo vytvořeného ekonomického produktu. Mezitím však v příměstské zóně může ve významném rozsahu probíhat lokalizace nových aktivit vedoucí k radikální transformaci příměstské zóny. Přestože nedochází k poklesu významu jádra nebo dokonce růst příměstské zóny není rychlejší než u jádra aglomerace, suburbanizační proces může probíhat. To že suburbanizace není dominantním procesem měnícím prostorovou strukturu metropolitní oblasti neznamená, že k ní nedochází.

Pokud dochází k významné redistribuci obyvatelstva v rámci metropolitní oblasti s tím, že populační velikost zázemí roste, zatímco v jádru počet obyvatel klesá, můžeme usuzovat na rychle se rozvíjející suburbanizaci. Takto podchycené celkové změny ve struktuře osídlení prostřednictvím využití agregovaných dat o počtu obyvatel podle trvalého bydliště nám však nepoví, jakými mechanismy ke změnám došlo a jak významnou roli hrála rezidenční suburbanizace prostřednictvím lokalizace nově příchozích domácností do nově postavených lokalit. Teoreticky může být růst počtu obyvatel v zázemí a pokles v centru aglomerace způsoben pouze přirozenou měnou obyvatelstva. V takovém případě by změny v prostorovém rozmístění obyvatelstva v metropolitní oblasti vůbec nebyly ve shodě s běžnou představou suburbanizace jakožto procesu měnícího příměstskou zónu rozrůstáním města do jeho okolí.

Na probíhající suburbanizaci nám již lépe mohou poukázat údaje o stěhování obyvatelstva a případně i firem. Sledování stěhování z města do zázemí se často používá jako doplňující a vysvětlující údaj ke sledování změn v rozmístění obyvatelstva v metropolitních oblastech. Očekává se totiž, že růst počtu obyvatel v okolí měst a jejich pokles v centrálních čtvrtích je způsoben právě stěhováním části městské populace do zázemí. Přestože stěhování z jádra do zázemí je pro suburbanizaci nesporně nejvýznamnějším směrem, nejde o jediný směr stěhování přispívající k suburbanizaci. K suburbanizaci totiž může docházet jak přemístěním firemních aktivit či domácností z kompaktního města, tak i jejich příchodem z jiných oblastí země či ze zahraničí, nebo v případě firem i jejich vznikem či založením nových aktivit v příměstském prostoru. Vždyť vztahy mezi dvěma částmi metropolitní oblasti nejsou dány jen přemístěním obyvatel nebo firem. Obyvatelé, firmy a lidské aktivity mohou v dané zóně vzniknout i zaniknout. Navíc metropolitní oblast není uza-

vřeným systémem a migrace se odehrávají i ve vztahu k územím mimo metropolitní oblast.

Jak však budeme pohlížet na ty případy stěhování uvnitř příměstské zóny, kdy například mladá domácnost opustí starý vesnický domek, kde dosud žila s rodiči, a odstěhuje se do nově postavené vilky v právě se utvářejícím rezidenčním okrsku? I stěhování uvnitř příměstské zóny může být spojeno se suburbanizací, a tudíž každé stěhování s cílem v příměstské zóně může mít vztah k suburbanizaci, ať již vychází z jádra metropolitní oblasti, území za jejími hranicemi nebo ze samotné příměstské zóny. Ne každé stěhování s cílem v příměstské zóně však bude mít vztah k suburbanizaci. Agregované údaje o migraci musíme interpretovat s jistou opatrností. Jsou zde totiž zachyceni i lidé, kteří se přistěhují do staršího domku, aniž by to jakémukoliv přispělo ke změně stávající urbanistické struktury. Údaje o migraci obyvatel můžeme považovat za velmi dobrý indikátor rezidenční suburbanizace. Migrační data však nezachytí bydlící v nových vilkách, kteří zde nemají trvalé bydliště. Agregovaná podoba údajů nám navíc neumožní odlišit ta stěhování, která nejsou spojena se suburbanizací.

Druhý, americký pohled, využívá pro analýzu suburbanizace, nebo spíše její specificky americké formy „sprawl“, řadu indikátorů a jejich vzájemné kombinace. Patří mezi ně například hustota zalidnění, kompaktnost či rozvolněnost zástavby, koncentrace či rovnoměrnost rozmístění lidských aktivit, míra centrality, segregace funkcí v metropolitním prostoru, apod. [viz např. Galster a kol. 2001]. Smyslem hodnocení pak bývá především srovnání různým metropolitních oblastí z hlediska dosažené míry suburbanizace (nebo spíše rozvolnění morfologie městské oblasti) a různých forem suburbanizace.

Americký „sprawl“ je někdy ztotožňován s roztroušenou zástavbou v okolí měst. Často je však za „sprawl“ považována i kontinuální zástavba o nízkých hustotách. Prostorově kontinuální zastavování okolí jádrového města jsme však v předchozí části považovali za pokračující urbanizaci. V okolí jádrového města může být dosaženo stejné hustoty zalidnění kontinuální výstavbou o nízkých hustotách i nekontinuální zástavbou koncentrovanou do několika málo lokalit s vysokou hustotou. Empirické výsledky by byly odlišné, pokud bychom hustotu zalidnění sledovali vzhledem k zastavěným plochám. Ta se u různých forem subúrbánního rozvoje liší. Rezidenční výstavba může být téměř exkluzivně realizována v rodinných domcích. Alternativně však část může nabývat formy vícepodlažních bytových domů. Bytové domy se častěji staví v případě koncentrované suburbanizace. I rodinné domky se mohou stavět v různých podobách (soliterní domy, dvojdomky, řadové domky) s tím, že každá z těchto forem má odlišné nároky na plochy. Koncentrovaná suburbanizace se na rozdíl od rozptýlené suburbanizace obvykle vyznačuje i vyšší hustotou zástavby, obyvatel a lidských činností na zastavěných plochách.

Koncentrovaná forma suburbanizace a rozptýlená suburbanizace však mohou v kontextu metropolitní oblasti vykazovat podobnou hustotu zástavby na zastavěných plochách, tj. stejné množství lidských aktivit vyžadující shodné množství ploch. Rozdíl však bude existovat v prostorovém rozložení, celkové rozloze příměst-

ské oblasti a výsledné hustotě vztažené k celkové ploše. Rozptýlená suburbanizace pak má vliv na větší množství ploch sloužících pro dopravu. Suburbanizaci tudíž musíme charakterizovat oběma znaky současně, tj. prostřednictvím hustoty i (dis)kontinuity osídlení.

Analýza založená na využití agregovaných údajů nám poskytne základní pohled na změny v prostorové struktuře metropolitní oblasti. Ne všechny takto zachycené změny však musí být způsobeny suburbanizací. Výsledky sledování je tudíž nezbytné interpretovat se značnou opatrností. Při analýze je navíc nezbytné pečlivě zvažovat různé prostorové úrovně agregace údajů. Vedle toho, že tradiční způsoby analýzy mohou být zavádějící při samotném popisu suburbanizace, nepomůžou nám ani při objasňování příčin a důsledků suburbanizace. Ty je nejvhodnější analyzovat prostřednictvím vybraných příkladů jednotlivých suburbanizujících aktérů a lokalit v příměstské zóně. Pro podchycení a vysvětlení suburbanizace by bylo nejvhodnější sledovat činnost aktéra (např. domácnosti nebo firmy) ve smyslu umístění v příměstské zóně. Jelikož je však podchycení jednotlivých kroků aktérů empirickým výzkumem velmi náročné, většina empirických sledování suburbanizace nakonec využívá dostupných agregovaných údajů. To, jaká data jsou dostupná, nakonec může mít vliv i na naši definici procesu suburbanizace, což by se však stát nemělo.

Empirické sledování suburbanizace by mělo vycházet z analýzy využívající agregované údaje. Pečlivá interpretace by však měla zohlednit omezení datové základny. Změny v prostorové struktuře metropolitní oblasti z hlediska rozmístění obyvatel, hustoty zalidnění či migrace obyvatelstva z centra do zázemí by měly být interpretovány jako znaky poukazující na probíhající suburbanizaci, nikoliv považovány za suburbanizaci samotnou. Kvantitativní analýzu postihující celou metropolitní oblast je pak nutné doplnit o kvalitativní analýzu vybraných transformujících se lokalit a konkrétních aktérů vytvářejících suburbanizaci svojí lokalizací v příměstské zóně.

Podmínky a příčiny suburbanizace

Suburbanizace je poměrně komplexním procesem, který je podmíněn, ovlivněn a způsoben celou řadou vzájemně provázaných faktorů. Mnohé z nich obecně ovlivňují růst měst, jiné pak působí spíše ve prospěch rozvolněného rozšiřování měst do krajiny suburbanizací než kompaktní formy urbanizace. Vlivy formující suburbanizaci se v průběhu posledních dvou století vyvíjely a jejich působení se do jisté míry odlišovalo v různých kulturních kontextech (viz např. Ptáčkovo [2002] srovnání suburbanizace v USA a Německu).

Suburbanizace není žádnou novinkou [Harris, Larkham 1999]. Její počátky je možné vystopovat již v Anglii 18. století, kde se mezi buržoazií stalo módou vlastnit vilu ve venkovském prostředí a přitom v blízkosti města [Chakrawarti 1996, Whitehand, Carr 1999]. Na odchod do okolí měst působila nejen inspirace venkovskými sídly šlechty, romantická přitažlivost venkovské krajiny, ale také špinavé a nezdra-

vé prostředí průmyslových měst [Hall 1989]. K většímu rozvoji suburbanizace dochází až s technickým pokrokem v dopravě [Muller 1995]. Koncem 19. a v první části 20. století umožňuje rozvoj železnice oddělení pracoviště a bydliště na větší vzdálenost, než je daná pěší docházkou, a nové rezidenční lokality se podél tratí šíří do okolí měst ve Velké Británii i USA [Hall 1996]. K rozvoji příměstských rezidenčních satelitů v této době docházelo i v metropolitních oblastech Prahy či Budapešti, a to zejména podél železničních tratí.

Téměř neomezené zpřístupnění okolí měst přinesl nástup osobního automobilu a jeho dostupnost pro široké vrstvy obyvatelstva. To se však již týká hlavně období po 2. světové válce a zejména USA, kde suburbanizace přinesla radikální změny sídelních struktur [Palen 1995]. Růst reálných příjmů v období poválečného rozvoje rozšířil možnosti spotřeby střední třídy, využití hypoték pro individuální výstavbu rodinných domků umožnilo jednorázovou investici s následným splácením a výstavba silnic v okolí měst a rozvoj automobilismu zpřístupnily velké množství relativně levné půdy pro novou výstavbu. Značná část domácností mohla realizovat jeden z velkých snů. Bydlení ve vlastním rodinném domku v okolí měst již nebylo výsadou bohatších, ale stalo se dostupným životním cílem širokých středních vrstev. Lidé odcházeli ze špinavého průmyslového města do přírodního prostředí. Rodinný dům na předměstí umožnil separaci od kriminality a nižších společenských vrstev. Střední vrstvy si v příměstské krajině budovaly homogenní prostředí vytvářející pocit bezpečí a snadnější kontroly nad svým okolím [Walker 1981]. Vlastní nemovitost navíc kromě užité hodnoty nabízela i možnost výhodné investice s předpokladem stálého růstu směnné hodnoty.

Harvey [1989] zdůrazňuje významnou roli státu při suburbanizaci. Stát svým vlivem na přerozdělování zdrojů ve společnosti s cílem zajistit slušnou životní úroveň značné části obyvatel, na finanční trh s cílem dostupnosti hypoték pro obyvatelstvo a financováním výstavby silniční sítě podpořil spotřebu obyvatel a posílil spotřebu státu a tím stimuloval ekonomický rozvoj. Podle Gottdienera [1994] byla podpora výstavby rodinných domků vnímána jako důležitý nástroj podpory spotřeby obyvatelstva, stabilizace finančního sektoru a celkové hospodářské obnovy. Vyšší životní úroveň a vlastnictví nemovitosti navíc umožnily otupit třídní konflikty.

V příměstské zóně se v posledních desetiletích vedle rodinných domků začaly stavět i výrobní provozy a obchody. Snadná dopravní dostupnost rozsáhlých pozemků za nízkou cenu patří mezi významné lokalizační faktory stimulující komerční suburbanizaci. S růstem počtu obyvatel v příměstské oblasti se jejich kupní síla stala atraktivní pro maloobchodní zařízení a pracovní síla pro firmy stále častěji upřednostňující lokality za městem. Suburbanizací se postupem času vytvořila z hlediska zastoupení funkcí téměř kompletní města vzdálená od původního jádra aglomerace (tzv. „*edge cities*“). Gottdiener [1994] upozorňuje na významnou úlohu státu a místních vlád a to prostřednictvím výhodných daňových odpisů při nové výstavbě (na rozdíl od regenerace starých ploch uvnitř měst, tzv. „*brownfields*“) a přímých podpor poskytovaných místními správami jednotlivých příměstských obcí s cílem přilákat investory.

Žádný z výše zmíněných faktorů však nevysvětluje, proč nedochází k plynulému růstu kompaktního města, ale k prostorově roztroušené a do širokého okolí měst rozprostřené suburbanizaci. Zde je nutné podotknout, že pro narůstající počet domácností a firem se otevíral poměrně volný výběr z hlediska umístění v prostoru a neexistovala žádná výrazná omezení, která by je nutila svojí volbu realizovat na okraji stávajícího města. Individuální volby místa bydliště nebo umístění investice byly ovlivněny dopravní dostupností, kvalitou přírodního prostředí a postupem času stále více i sociální a estetickou kvalitou nově urbanizovaného prostředí. Prostedí v okolí měst není jednotvárné a jeho rozmanitost vytvořila předpoklady pro různorodost v rozvoji. Mnohé obce za hranicí jádrového města aglomerace se navíc snažily o přilákání a stimulování rozvoje na svém území a tím dále přispěly k diferencovanému a nespojitému růstu v okolí měst. Koncentrovanějších forem suburbanizace se podařilo dosáhnout pouze na základě regionální koordinace rozvoje osídlení. Správa v metropolitních oblastech silně roztržistěná mezi velké množství samostatných obcí a neřízený, neplánovaný, neregulovaný, nekoordinovaný růst osídlení jsou považovány za klíčové podmínky suburbanizace amerického typu [Oliver 2001].

Hledání podmínek a příčin suburbanizace je potřeba rozložit do několika úrovní. K suburbanizaci dochází příchodem nových lidských aktivit do příměstské zóny. Každé rozhodování je výsledkem individuálních preferencí konfrontovaných s širokým spektrem vnějších vlivů. Proč se domácnosti stěhují do okolí měst? Proč zde vznikají nové obchody, sklady, továrny nebo kanceláře? Jaké jsou vnitřní individuální motivy domácností nebo firmy pro umístění v suburbánní oblasti? Jaké vnější vlivy tyto motivy formovaly a jaké stránky společenského prostředí takovou změnu umožnily? Co ovlivnilo konkrétní výběr lokality a proč individuální lokalizace firem a domácností ve své souhrnné podobě vedly k rozvolněnému růstu města? Odpověď na otázku, proč dochází k suburbanizaci, musí zahrnovat poznání motivů na individuální úrovni aktéra a postižení vnějších podmíněností, které jeho lokalizaci v příměstské zóně ovlivnily.

Důsledky suburbanizace

Suburbanizace přináší rozmanité důsledky na individuální, místní, metropolitní i celospolečenské úrovni.² Některé z nich jsou vnímány jako pozitivní, jiné naopak vzbuzují nesouhlas a vedou ke snahám o ovlivnění suburbanizace. Důsledky konkrétní akce přispívající k suburbanizaci, ať jí je výstavba nového hypermarketu, nebo vilky, mohou přitom být velmi odlišně hodnoceny z perspektivy aktéra tento krok uskutečňujícího, jiných aktérů, jež tento krok nebo navazující dění bezprostředně ovlivnily, z celkového pohledu lokality nebo obce, kde ke změně došlo, z pohledu okolních obcí, ze strany rozvoje celého metropolitního regionu a z celostátní

² V současnosti nejpráhlednější a nejdůslednější analýzu důsledků suburbanizace představuje podle mého názoru studie „The Costs of Sprawl“ [TCRP 1998].

úrovně. Zatímco důsledky mohou být hodnoceny pozitivně z ekonomického hlediska, mohou přinášet negativní dopady sociální nebo environmentální a naopak. Důsledky suburbanizace jsou velmi širokou problematikou, která nemůže být postižena v celé své šíři na několika řádcích tohoto příspěvku. Pozornost proto bude věnována pouze nastínění některých vybraných důsledků významných z celospolečenského hlediska na úrovni celého metropolitního prostoru. Při výběru bude uplatněn kritický pohled upozorňující na negativní dopady. Za negativní důsledky jsou považovány takové, které snižují udržitelnost celkového společenského rozvoje v metropolitní oblasti z ekonomického, sociálního a environmentálního hlediska³.

Při postižení důsledků suburbanizace by měly být sledovány takové výsledky lidské činnosti, které vedou k dlouhodobým změnám ve využití krajiny, tj. především výstavba a následné využívání nových objektů a technické infrastruktury. Nejde však jen o přímé využívání objektů a k nim příslušející infrastruktury, ale i o takové využívání příměstské krajiny, které je generované novou výstavbou a lokalizací nových funkcí. K důsledkům suburbanizace nedochází jen při vlastním umísťování nových aktivit v příměstské zóně (např. zábor zemědělské půdy a změna funkčního využití pozemků), ale i vlivem rozmanitých aktivit jednotlivců, domácností, firem a institucí v příměstském prostoru, včetně činností těch aktérů, kteří zde vůbec své bydliště či sídlo firmy nemají. Například v důsledku výstavby hypermarketu dochází k jeho využití mnoha lidmi, z nichž velká část v příměstské zóně vůbec nebydlí. Při dojíždění za nákupy se však podílejí na zatížení komunikační sítě i emisi zplodin. Pro poznání důsledků suburbanizace je tudíž nezbytné poznat umísťování lidských aktivit v příměstské zóně, jejich charakter, jejich prostorové rozmístění a vztahy a toky, které v příměstské zóně a ve vztahu k jádru metropolitní oblasti vytvářejí. Velkou pozornost je přitom nezbytné věnovat různým prostorovým formám příměstského osídlení, které suburbanizaci vytvářejí, protože některé jsou ekonomicky efektivnější, sociálně spravedlivější a šetrnější vůči životnímu prostředí než jiné [Sýkora 2001].

Stavební rozvoj příměstských oblastí charakterizuje nízká hustota zástavby a vysoká prostorová segregace a přitom lokální koncentrace jednotlivých lidských aktivit (bydlení, zaměstnání, nákupy apod.). Čím rozvolněnější růst osídlení a větší prostorové oddělení jednotlivých funkcí, tím větší jsou náklady na výstavbu a provoz technické infrastruktury a občanské vybavenosti. Oblasti s nízkou hustotou osídlení je těžší obsloužit hromadnou dopravou a stále více obyvatel je závislých na osobním automobilu. Lidé z nově vystavěných příměstských rezidenčních lokalit obvykle dojíždí za prací do centra metropolitní oblasti, kde se koncentrují firmy nabízející dobře placená pracovní místa pro kvalifikovanou pracovní sílu. Naopak, mnohé z ekonomických aktivit v příměstské zóně, jako např. maloobchod nebo skladování, zaměstnávají spíše obyvatelstvo s nižšími příjmy, které však nemá prostředky na bydlení v této oblasti. Prostorová separace bydlišť a pracovišť tak získává další rozměr, a to protisměrnost dojížděky za prací u odlišných sociálních skupin

³ Jde o pohled, který je například podrobněji rozpracován v publikaci Evropské komise *European Sustainable Cities* [EC 1996]

obyvatelstva. I když tento prostorový mišmaš v umístění pracovních míst a bydlíšť není výhradně důsledkem suburbanizace, rozvolněný metropolitní rozvoj přispívá k nárůstu dojížděkové vzdálenosti, celkového času stráveného dojížděním a větší roli individuální automobilové dopravy. Prostorové oddělení rezidenčních lokalit od koncentrací služeb (zejména obchodních zón) v příměstské oblasti vede k dalšímu nárůstu dojíždění. Velké dojížděkové vzdálenosti mezi bydlíštěm, pracovištěm, obchody, školou a kulturními zařízeními překonávané osobním autem zvyšují spotřebu energií a celkové množství vytvářených zplodin. Hodiny strávené na sedadlech automobilu navíc přispívají k tomu, že lidé mají méně času na rodinu, sousedy a komunitní aktivity. Suburbanizace tak přispívá i k narůstající individualizaci, ztrátě sociální soudržnosti, oslabování sociálního kapitálu a občanské společnosti (viz například argumentaci v [Putnam 2000]).

Oliver [2001] upozorňuje, že omezená participace občanů na veřejném životě je silně podmíněna i fragmentací místní správy v kombinaci se segregací obyvatelstva. Ve Spojených státech se při suburbanizaci vytvářejí sociálně homogenní sídla. Obyvatelé se ve svém každodenním životě setkávají pouze s lidmi z omezené části celospolečenského sociálně-kulturního spektra. Místní politická reprezentace zastupuje obyvatelstvo patřící jen do některých skupin. Přestože menší populační velikost sídel je obecně příznivější pro participaci občanů na správě veřejných záležitostí, v případě sociálně a kulturně homogenních příměstských komunit dochází k omezení vnitřních diskusí a místní správa se spíše soustřeďuje na udržení status quo a ochraně obce před nežádoucími vnějšími vlivy. Významné společenské konflikty pak nejsou řešeny místní správou, ale jsou záležitostmi meziobecní, kde se projevují především konkurenční vztahy. To je nejzřejmější ve vztazích mezi obcemi v jádru metropolitní oblasti a místními správami v zázemí.

Rozvoj příměstské zóny často působí na úpadek vnitřních částí měst. Odchod obyvatel s vyššími příjmy na předměstí přináší snížení sociálního statusu čtvrtí vnitřního města. Postupující sociálně-ekonomická a v některých případech i etnická segregace některých sociálních skupin ve vnitřních částech metropolitních oblastí může být jen stěží řešena prostřednictvím vnitřních zdrojů upadajících oblastí. Staré vnitroměstské obytné čtvrti se stávají sociálně-prostorovou pastí, z které mnozí obyvatelé nemají velkou šanci odejít. Mohou se pak začít utvářet enklávy podobající se ghettu. Vztah mezi vnitřní a vnější částí metropolitních území ovlivňuje nejen suburbanizace bydlení, ale i dalších funkcí. Za zákazníky, ale také kvůli ceně a velikosti pozemků se na okraje měst stěhuje například maloobchod. Také výroba a skladování potřebují větší plochy a dobrou dopravní dostupnost, které nacházejí za městem. Ve vnitřních městech zůstávají nevyužité pozemky se starými, rozpadajícími se budovami a v případě oblastí opuštěných průmyslovou výrobou i se závažnými ekologickými zátěžemi (tzv. „brownfields“), zatímco v příměstské oblasti se odehrává stavební rozvoj na zelené louce (tzv. „greenfield“).

Suburbanizaci nelze zastavit. Lze ji však vhodnými politikami a nástroji ovlivňovat [viz např. Downs 1999]. Koncentrovaná suburbanizace, která se vyznačuje vyšší hustotou zástavby, obyvatel a lidských činností na zastavěných plochách, má na

rozdíl od rozptýlené suburbanizace mnohem příznivější důsledky. Proto se diskutuje o udržitelnějších formách osídlení jako například kompaktní město [Jenks a kol. 1996], o principech a nástrojích korigujících růst měst, jako např. hranice růstu města nebo tzv. *smart growth*⁴. Také je však možné podpořit rozvoj těch částí měst, které samy o sobě nepředstavují tak žádoucí místo pro život nebo podnikání, jakým jsou dnes příměstské oblasti. Diskuse o vytváření sociálně promíšených čtvrtí [např. Musterd a kol. 1999] nebo iniciativy podporující rozvoj *brownfields* [např. OECD 2000] jsou dobrými příklady snah společnosti o prostorově vyváženější a zároveň ekonomicky, sociálně a ekologicky udržitelný rozvoj městských aglomerací. Klíčovým nezbytným předpokladem k omezení negativních důsledků suburbanizace je koordinace rozvoje v celé metropolitní oblasti jako jednom celku.

Místo závěru: náměty a otázky pro výzkum suburbanizace a jejích sociálních důsledků

Suburbanizace mění strukturu osídlení v dlouhodobé perspektivě. Důsledky takových proměn se budou projevovat postupně a jejich zpětný vliv na společnost bude nabývat na významu s narůstající kumulací dílčích projevů. V současnosti, kdy je u nás suburbanizace ve svých počátcích, lze možné důsledky zatím spíše předjímat. Poslední část příspěvku je tak namísto závěru spíše zamyšlením nad tím, co můžeme očekávat a kam bychom měli zaměřit pozornost sociologických a sociálně-geografických výzkumů.

Pozornost by měla být věnována společenským podmíněnostem suburbanizace a důsledkům suburbanizace pro společnost. Suburbanizace v severní Americe a západní Evropě je spojována s expanzí středních vrstev. Co motivuje domácnosti ze středních vrstev k odchodu z města? Jakou roli hrají „push“ a „pull“ faktory? Možnost realizovat sen o vlastním domku na levnější půdě za městem a zvýšit tak komfort rodinného života určitě patří mezi významné motivy lokalizace na předměstí. Svoji roli hraje i vliv rezidenčního prostředí. Špina průmyslového města plného aut nebo u nás také monotónnost čtvrtí paneláků, narůstající kriminalita a další sociálně-patologické jevy motivují lidi k odchodu. Romantismus návratu na venkov, kde má mnoho městských obyvatel své kořeny, přitahuje lidi do krajiny urbanizací zatím netransformované. Útěk na úplný venkov však vzhledem k pracovním příležitostem ve městě nelze zcela uskutečnit, a tak se lidé stěhují alespoň do venkovské krajiny v blízkosti města. Příměstská zóna se stala územím invaze lidí dost bohatých na to, aby mohli pracovat ve městě a zároveň ochutnávat z výhod vlastního bydlení ve venkovském prostředí. Vytváří se u nás taková skupina lidí? Povedou jejich rezidenční preference ke vzniku předměstí v řadě aspektů podobných těm v severní Americe nebo západní Evropě? Jaká budou místní specifika?

⁴ Výborné shrnutí představuje publikace „Smart Growth: Myth and Fact“ [ULI 1996], která je také dostupná na www stránkách The Urban Land Institute, Washington, www.uli.org.

Není však růst předměstí spojen s formováním nového typu rezidenčních čtvrtí pro „nový“ typ lidí? Walker [1981] považuje příměstskou zónu kolem velkých amerických měst za území, které bylo nově vytvořeno tak, aby odpovídalo životním hodnotám a přesvědčením střední třídy. Střední třídy si zde začaly vytvářet sociálně odlišné a do určité míry defenzivně uzavřené prostředí. Rodinný dům na předměstí umožnil separaci od chudších vrstev města. Homogenní prostředí vytvářené pro stejnou třídu lidí poskytlo větší pocit bezpečí (týkajícího se osob i majetku) a snadnější kontroly nad tím, co se děje v okolí bydliště. Jaké jsou motivy lidí stěhujících se do příměstských oblastí v okolí Prahy nebo Brna? Má na rozhodování vedle zvýšení komfortu bydlení, lepší kvality přírodního prostředí vliv i (spíše očekávaná) sociální a kulturní blízkost budoucích sousedů?

Ve Spojených státech se střední vrstvy postupně separovaly od nižších vrstev, které zůstaly ve vnitřních městech. Suburbanizace tak prohloubila segregaci na metropolitní úrovni a vytvořila sociální dualitu a někdy až polaritu mezi vnitřním městem a příměstskou zónou. Na mikroúrovni pak došlo k rozpadu komunit integrujících různé sociální vrstvy v jedné lokalitě a formování sociálně homogennějších čtvrtí. Ve velkých českých městech nepochybně působí procesy vedoucí k narůstající sociálně-prostorové diferenciaci [Sýkora 1999]. Suburbanizace však neposiluje stávající sociálně-prostorový vzorec, kde sociální status klesá směrem od centra měst, ale naopak ho transformuje do nové podoby. Přinese rozvoj suburbanizace zásadní změny v rozmístění obyvatel v metropolitní oblasti z hlediska jejich sociálního statusu?

Nově vytvořené prostředí příměstských komunit se střední třídy snaží zachovat. Potřeba ochránit majetek a jeho směnnou hodnotu vede k významným vlivům na místní politiku. Územní plán je využíván jako nástroj povolující pouze výstavbu rodinných domků a nikoliv sociální bydlení, jehož přítomnost by snížila sociální status lokality, zvýšila rizika nárůstu sociálně patologických jevů a mohla ovlivnit ceny nemovitostí. Dochází tak k zakonzervování až posílení sociální separace komunity od nižších vrstev, jež jsou segregovány v upadajících částech vnitřních měst či na sídlištích. Na příjmech a hodnotě majetku bydlících jsou často závislé i příjmy místních správ a potažmo služby poskytované občanům. Lepší bydlení za vyšší cenu je tak zprostředkovaně spojeno s lepšími školami a dalšími službami. Jaký charakter mají nově vytvářené příměstské komunity v Česku?

Po staletí vytvářená hustá síť sídel v okolí našich velkých měst nepochybně ovlivní nejen prostorový vzorec suburbanizace, ale i sociální skladbu v příměstských oblastech. Zvláštní otázkou je soužití původního obyvatelstva (v metropolitním kontextu zpravidla nižšího sociálního statusu) s nově příchozími. Najdou obě skupiny společné priority, nebo bude docházet k místním konfliktům mezi starými a novými elitami bojujícími o moc a prosazení vlastních představ o rozvoji obce?

Způsob života na předměstích vede k větší individualizaci a izolaci od dalších členů vlastní vrstvy. Celospolečenský trend k individualizaci byl ve Spojených státech významně umocněn a do značné míry přímo formován životem na předměstí. Prostorová separace bydlišť, pracovišť, škol a služeb a velké dojížďkové vzdálenosti

mezi nimi omezily možnosti kontaktů mezi lidmi, stejně tak, jako charakter urbanizovaného prostředí, které si svojí anonymitou často nezádá s „panelákem“. Jaké psychologické a sociální důsledky přináší život v nových příměstských enklávách? Nepřispěje různorodost sociální skladby v obcích v okolí měst spíše k nárůstu participace občanů na veřejném životě?

Ne všichni obyvatelé sdílejí podobné hodnoty a mají stejné preference. Mnozí lidé nemají rodinu, věnují značný čas profesnímu životu a upřednostňují život centrálního města. Jejich rezidenční preference pak v posledních desetiletích vedly k gentrifikaci vybraných částí vnitřních měst. Mezi prosperujícím centrem a gentrifikovanými čtvrtěmi a nově rostoucími příměstskými komunitami střední třídy se však vytváří rozsáhlé pásmo stagnace s ostrovy úpadku. Jak významná je suburbanizace v kontextu ostatních procesů ovlivňujících sociálně-prostorovou strukturu metropolitní oblasti? Můžeme odhadnout jak se sociálně-prostorový vzorec bude vyvíjet?

Mezi hlavní priority výzkumu suburbanizace a jejích společenských důsledků by měly patřit:

- (1) výzkum těch příměstských lokalit, které jsou radikálně transformované suburbanizací, se specifickým zřetelem na soužití původního a nového obyvatelstva a transformaci místních společenství;
- (2) výzkum důsledků suburbanizace pro proměny sociálně-prostorové struktury v metropolitním území se zaměřením na narůstající rozdíly mezi jednotlivými částmi regionu;
- (3) výzkum vlivů suburbanizace na způsob života a proměny sociálních vztahů na celospolečenské úrovni.

LUDEK ŠYKORA je docentem na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Přednáší o vývoji, struktuře a rozvoji měst a dalších tématech, jako je např. globalizace, trh s nemovitostmi a bydlení. Ve svém výzkumu se věnuje zejména současným proměnám postkomunistických měst. Je autorem nebo spoluautorem více než padesáti odborných statí, spoluautorem monografie *Regional Policy and Planning in Europe* (Routledge 1999) a editorem publikací *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii* (1993) a *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky* (2002).

Literatura

- Downs, A. 1999. Some Realities about Sprawl and Urban Decline. *Housing Policy Debate* 10 (4): 955–974.
- Galster, G., R. Hanson, M.R. Ratcliffe, S. Coleman, J. Freihage 2001. „Wrestling Sprawl to the Ground: Defining and Measuring an Elusive Concept“. *Housing Policy Debate* 12 (4): 681–717.
- EC 1996. *European Sustainable Cities*. Brussels, Luxembourg: European Commission.

- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Gottdiener, M. 1994. *The Social Production of Urban Space*. Austin: University of Texas Press.
- Gregory, D., J. Urry, (ed.) 1985. *Social Relations and Spatial Structures*. London: Macmillan.
- Hall, P. 1989. *Urban and Regional Planning*. London: Unwin Hyman.
- Hall, P. 1996. *Cities of Tomorrow*. Updated Edition. Oxford: Blackwell.
- Harris, R., P. J. Larkham (eds.) 1999. *Changing Suburbs. Foundation, Form and Function*. London: E & FN Spon.
- Harvey, D. 1981. „The Urban Process under Capitalism: a Framework for Analysis“. Pp. 91–121 in Dear, M., A. J. Scott (eds.), *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. London and New York: Methuen.
- Horáková, I. 2002. „Suburbanizace či urbanizace? Nová bytová výstavba v Praze a jejím zázemím“. Pp. 157–170 in Sýkora, L. (ed.), *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o.p.s.
- Chakrawarti, P. 1996. „The Dispersed City“. *Ekistics* 376–378: 53–60.
- Champion, T. 2001. „Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization“. Pp. 143–161 in Paddison, R. (ed.), *Handbook of Urban Studies*. London: SAGE Publications.
- Jenks, M., E. Burton, K. Williams (eds.) 1996. *The Compact City. A Sustainable Urban Form?* London, New York: E & FN Spon.
- Keller, J. 1997. *Sociologie a ekologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Létal, A., I. Smolová, Z. Szczyrba 2001. „Transformace příměstské krajiny“. *Urbanismus a územní rozvoj* 4 (4): 15–21.
- Matović, R., V. Ira, L. Sýkora, Z. Szczyrba 2002. „Procesy transformacyjne struktury przestrzennej miast postkomunistycznych (na przykładzie Pragi, Bratislavy, Olomunca oraz Preszowa)“. Pp. 9–21 in Jazdzewska, I. (ed.), *XIV Konferencja Wiedzy o Mieście. Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany* (czesc II). Łódź: Katedra Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Mulíček, O. 2002. „Suburbanizace v Brně a jeho okolí“. Pp. 171–182 in Sýkora, L. (ed.), *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o.p.s.
- Muller, P. O. 1995. „Transportation and Urban Form: Stages in the Spatial Evolution of the American Metropolis“. Pp. 26–52 in Hanson, S. (ed.), *The Geography of Urban Transportation*. New York, London: The Guilford Press.
- Musil, J. 1991. „Nové vymezení sociální ekologie“. *Sociologický časopis* 27 (1): 69–89.
- Musil, J. 2001. „Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů. Pohled historické sociologie“. *Sociologický časopis* 37 (3): 275–296.
- Musil, J., Z. Ryšavý 1983. „Urban and Regional Processes under Capitalism and Socialism: a Case Study from Czechoslovakia“. *International Journal of Urban and Regional Research* 7 (4): 495–527.
- Musterd, S., H. Priemus, R. van Kempen 1999. „Towards Undivided Cities: the Potential of Economic Revitalisation and Housing Redifferentiation“. *Housing Studies* 14 (5): 573–584.
- Oliver, J. E 2001. *Democracy in Suburbia*. Princeton: Princeton University Press.
- OECD 1999. *Urban Renaissance. Belfast's Lessons for Policy and Partnership*. Paris: OECD Publications.
- Ouředníček, M. 2000. „Teorie stádií vývoje měst a diferenciální urbanizace“. *Geografie. Sborník ČGS* 105 (4): 361–369.

- Ouředníček, M. 2001. „Nová sociálně prostorová struktura v zázemí Prahy“. Pp. 248–257 in *Sborník příspěvků Výroční konference ČGS – „Česká geografie v období rozvoje informačních technologií“*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Ouředníček, M. 2002. „Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu“. Pp. 39–54 in Sýkora, L. (ed.), *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o.p.s.
- Ouředníček, M., L. Sýkora 2002. „Současné změny v rozmístění obyvatelstva a v sociálně prostorové struktuře Prahy“. *Demografie* 44 (4): 270–272.
- Palen, J. J. 1995. *The Suburbs*. New York: McGraw-Hill.
- Perlín, R. 2002. „Nízkopodlažní výstavba v územních plánech obcí v zázemí Prahy“. Pp. 141–156 in Sýkora, L. (ed.), *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o.p.s.
- Ptáček, P. 2002. „Suburbanizace v USA a Německu: zdroj inspirace i poučení.“ Pp. 55–80 in Sýkora, L. (ed.), *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o.p.s.
- Putnam, R. 2000. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Ryšavý, Z., J. Link, L. Velišková 1994. „Proces suburbanizace v souvislostech procesu přeměny osídlení v letech 1869–1991: Česko, Pražská aglomerace (na území okresů Praha, Praha-východ, Praha-západ, Beroun, Kladno, Mělník)“. *Územní plánování a urbanismus* 21 (3–4): 189–199.
- Soja, E. W. 1980. „The socio-spatial dialectic“. *Annals of the Association of American Geographers* 70 (2): 207–225.
- Sýkora, L. 1999. Processes of Socio-spatial Differentiation in Post-communist Prague. *Housing Studies* 14 (5): 679–701.
- Sýkora, L. 2001. „Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace“. Pp. 127–166 in Hampl, M. et al., *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Sýkora, L. (ed.) 2002. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o.p.s.
- Transit Cooperative Research Program 1998. *TCRP Report 39. The Costs of Sprawl – Revisited*. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Thrift, N. J. 1983. „On the Determination of Social Action in Space and Time“. *Environment and Planning D: Society and Space* 1 (1): 23–57.
- Urban Land Institute 1999. *Smart Growth. Myth and Fact*. Washington: The Urban Land Institute.
- van den Berg, L., R. Drewett, L. H. Klassen, A. Rossi, C. H. T. Vijverberg 1982. „A Study of Growth and Decline“. *Urban Europe*. Vol. 1. Oxford: Pergamon Press.
- Walker, R. A. 1981. „A Theory of Suburbanization: Capitalism and the Constitution of Urban Space in the United States“. Pp. 383–429 in Dear, M., A. J. Scott (eds.), *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. London, New York: Methuen.

Summary

Settlement structures have been transforming in a long-term perspective. However, in the context of the rapid social transformations in the post-communist countries, some parts of the metropolitan areas can change quickly and radically. It is interesting to observe and ana-

lyse how the changed social conditions influence transformations in spatial structures. Of equal importance is the understanding of how new spatial arrangements can influence the life of local communities as well as the entire society. The outcome of rapidly developing suburbanisation in terms of the spatial distribution of people and their activities in the metropolitan areas creates conditions which can influence the life of society for several generations. Therefore, we should try to understand what is happening, and what the causes and consequences of suburbanisation are. We should also try to identify and discuss the possible negative impacts of this process.

Suburbanisation is understood as the spatial growth of cities into surrounding rural and natural landscapes. However, not every urban expansion is suburbanisation. Provided the expanding city maintains a compact form, the matter is one of continuing urbanisation. However, if new developments occur at a distance and spatially separated from the core of the city, what is occurring is suburbanisation. The key distinguishing feature is non-contiguous (leapfrog) development. Suburbanisation can take several forms. Suburban development can be concentrated into several nodes that are well served by transportation, technical and social infrastructure and services. However, it can also develop into a spatially scattered and fragmented sprawl-like pattern.

There are several ways in which to empirically investigate suburbanisation. One of the widely used approaches draws attention to the changing distribution of the population in metropolitan areas. Population growth in outer metropolitan zones and its decline in the inner city can be interpreted as suburbanisation. This approach also considers migration from the inner to the outer city. Another approach investigates the morphological characteristics of new suburban areas, such as density, fragmentation, centrality, segregation, etc. Both approaches use aggregated data that can indicate suburbanisation, but do not satisfactorily answer whether it really happens or not. These quantitative analyses must be accompanied by in-depth qualitative studies of localities in suburban zones and of the actors that give form to suburbanisation through their location in the suburban zone.

There is a broad spectrum of conditions and causes surrounding suburbanisation. However, most do not explain why the spatial pattern of development is non-contiguous or 'leap-frogging' rather than compact. The growth in general wealth, and technical and especially transportation developments opened up the possibilities for residential and business locations around the cities. Many actors made use of the possibility of individual choice, which in most cases has remained unrestricted by any coordinated land use on the metropolitan level.

A variety of consequences stem from suburbanisation. The existing knowledge acquired in western countries is informative and can help to formulate the agenda for research on suburbanisation and its social consequences in the Czech Republic. While there may indeed be many similarities, there are also different conditions, which can significantly influence the local outcome of the process. For instance, cities are surrounded by hundreds of smaller settlements. Suburbanisation does not usually create newly built homogeneous settlements, but adds to the existing ones. Consequently, the suburban settlements coming to be a mixture of old and new populations, which differ in term of education, income, life-styles and preferences towards future local development.

**Sociologické texty – Sociological Papers
vydané Sociologickým ústavem AV ČR
v roce 2002**

- SP 02:1 Machonin, P., M. Tuček: *Zrod a další vývoj nových elit v ČR.*
- SP 02:2 Simonová, N.: *The Influence of Family Origin on the Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic after 1989.*
- SP 02:3 Lux, M.: *Spokojenost českých občanů s bydlením.*
- SP 02:4 Nešpor, Z. R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty.*
- SP 02:5 Sunega, P., D. Čermák, Z. Vajdová: *Dráhy bydlení v ČR 1960–2001.*
- SP 02:6 Hájek, M., T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: *Svět hierarchií a reálný socialismus.*
- SP 02:7 Kostecký, T., J. Stachová, D. Čermák: *Region a politika.*
- SP 02:8 Křížková, A.: *Životní strategie manažerek: případová studie.*
- SP 02:9 Linek, L., P. Rakušanová: *Parties in the Parliament. Why, When and How do Parties Act in Unity?.*
- SP 02:10 Křížková, A., L. Václavíková-Helšusová: *Sociální kontext života žen pracujících v řídicích pozicích.*
- SP 02:11 Hájek, M., T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: *The Understanding of Social Hierarchies during the Communistic Era.*
- SP 02:12 Havelka, M., M. Tuček, J. Černý, J. Česal, M. Hudema: *Skupinové mentality.*
- SP 02:13 Rendlová, E., T. Lebeda: *Výzkumy veřejného mínění – teoretické souvislosti a praktická aplikace.*

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, 110 00 Praha 1, Jilská 1, tel. 222 221 761, fax 221 183 250, e-mail prodej@soc.cas.cz.